

**KARALIAUČIAUS SPAUDOS PRADININKAS
HANSAS VEINREICHAS IR PIRMIEJI JO DARBO TĘSĖJAI
(XVI—XVII a.)**

L. VLADIMIROVAS

Spaustuvininkas Hansas Weinreichas (Hans Weynreich) — Karaliaučiaus spaudos pradininkas ir kartu pirmosios lietuviškos spausdintos knygos M. Mažvydo „Catechismusa Prasty Szadei“ tipografas. Jo gyvenimas ir veikla mūsų istorinėje literatūroje dar nėra prideramai nušviesta bei įvertinta. Nesusilaukė to ir kiti Karaliaučiaus XVI—XVII a. spaustuvininkai, o negausiuose šią temą liečiančiuose mūsų autorių darbuose¹ nepasinaudota tais tyrinėjimų rezultatais, kuriuos, turėdami savo dispozicijoje vietinius turtingus archyvus, seniau yra pasiekę Karaliaučiaus istorikai A. Mekelburgas, P. Svenkė, K. Lomejeris ir kt.², atskleidę ne vieną svarbų spaustuvininko Hanso Weinreicho ir jo darbo tęsėjų gyvenimo bei veiklos faktą.

Šio straipsnio uždavinys, panaudojant visą turimą šiuo klausimu medžiagą, supažindinti tarybinį skaitytoją su spaudos Karaliaučiuje užuomazgos ir jos vystymosi XVI—XVII a. svarbesniais momentais, nes Karaliaučiaus spaustuvės išleido ne vieną svarbų lietuvių raštijos paminklą.

Spaudos atsiradimas Rytų Prūsijoje susietas su ta įtempta politine situacija, kuri čia susidarė, plintant reformacijos judėjimui ir paskutiniajam kryžiuočių ordino magistrui Albrechtui Hohencolernui (1490—1568) perėjus šio judėjimo pusėn. 1525 m. liepos 6 d. aktu pirmasis supasaulietintos Prūsijos valstybės kunigaikštis (hercogas) Albrechtas viešai pasisakė už reformaciją, ragindamas kunigus skelbti liuteronų tikybę. Refor-

¹ Pvz.: Abramavičius V. Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės.— Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 321—338.

² Schwenke P. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg.— Altpreussische Monatsschrift, Bd. 33, 1896, S. 67—109.

Šis darbas yra išėjęs taip pat ir atskiru leidiniu.

Schwenke P. Zur altpreussischen Buchdruckergeschichte.— Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, H. 8, 1895, S. 72—83; Altpreussische Monatsschrift, Bd. 32, 1895, S. 171—173.

Lohmeyer K. Geschichte des Buchdrucks und des Buchhandels im Herzogtum Preussen.— Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels, Bd. 18, 1896.

(Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg. Königsberg, 1840.

muotos tikybos principų apologetikai, taip pat polemikai su katalikų bažnyčia turėjo būti plačiai panaudota taip pat ir spauda.

Apie tai Karaliaučiuje jau buvo pradėta galvoti anksčiau, dar ruošiantis paskelbti minėtąjį aktą. 1523 m. rugsėjo 19 d. ordino magistro sekretorius Christofas Gatenhofenas rašė savo ponui, kad šio laiško įteikėjas, jo brolis Veitas Gatenhofenas, yra įpareigotas painformuoti žodžiu magistrą apie Christofa Gatenhofeno ir tapytojo Volfo Malerio reikalą, steigiant Karaliaučiuje spaustuvę ir popieriaus malūną³.

Savo atsakyme tų pačių metų spalio pabaigoje iš Kelno prie Šprė upės ordino magistras leido minėtiems asmenims įrengti Karaliaučiuje tas dvi įmones ir apie šį savo nutarimą tų metų lapkričio 4 d. painformavo savo vietininką Rytų Prūsijoje vyskupą Polencą⁴. Tačiau rūmų tapytojas (Hofmaler) Volfas išvyko metams iš krašto su kitu pavedimu, tokiu būdu visą spaustuvės organizavimo naštą nešė vien Ch. Gatenhofenas, kuris šiuo klausimu rūpinosi dar nuo 1519 m. Bent nuo tų metų jis pradėjo ieškoti spaustuvininko (Druckergesellen) „nurašinėjimo darbui palengvinti“⁵. Tokį spaustuvininką galų gale pavyko surasti Gdanske. Tai buvo Gdansko spaustuvininkas Hansas Veinreichas. Tuo būdu spauda atėjo į Karaliaučių iš Gdansko, o pirmoji Karaliaučiaus spaustuvė buvo Gdansko spaustuvės atžala.

Hanso Veinreicho vardas Gdansko dokumentuose sutinkamas 1522 m., o 1524 m. jo kaip leidėjo vardas randamas jo atspausdintame Erhardo fon Eleno „Skaičiavimo vadovėlyje“ („Rechenbuch“) ⁶. Tai pirmasis ir paskutinis Veinreicho leidinys Gdanske, pažymėtas jo vardu. Tačiau su tais faktais nesiderina teigimai eilės autorių, kurie, kaip G. Ch. Pizanskis, Veinreicho veiklos pradžią Karaliaučiuje perkelia „į 1522 m., tai bent į 1523 m.⁷, arba kaip A. Mekelburgas — į 1523 m.⁸ Šiuo metu, žuvus Karaliaučiaus ir Gdansko archyvams, sunku išsiaiškinti visus šiuos neatitikimus atskirų autorių teigimuose. Galima tik spėlioti, kad savo veiklos Karaliaučiuje pirmaisiais metais H. Veinreichas nenutraukė ryšių su Gdanku ir lygiagrečiai spausdino ir ten.

Pirmasis žinomas mums Karaliaučiaus spaustuvėje išspausdintas leidinys buvo vysk. Polenco „Kalėdų pamokslas“ („Weihnachtspredigt“), suvaidinęs Prūsijoje svarbų vaidmenį reformacijos judėjime. Vos išėjusį iš staklių šį leidinį Ch. Gatenhofenas paskubėjo 1524 m. vasario 26 d. pasiųsti ordino magistrui, kaip „čia vietoje atspausdintą“⁹, tačiau šiame

³ Zr. P. Schwenke. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg, S. 8.

⁴ Zr. ten pat.

⁵ Zr. ten pat, S. 9—10.

⁶ Šios knygos kolofone yra įrašas: „Czu Gdantzke hat gedruckt mich Hans Weinreich fleysiglich im jare 1524“.

⁷ Zr. Pizanski G. Ch. Entwurf einer preussischen Literärgeschichte. Königsberg, 1886, S. 79

⁸ Zr. (Mekelburg A.) Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 2.

⁹ Tschakert P. Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen. Bd. 1—3, Königsberg, 1890, Nr. 190.

spaudinyje spaustuvinininko vardas nepaminėtas. Per trumpą laiką po šio leidinio Karaliaučiuje buvo išleista dar visa eilė Polenco, Brismano, Sperate, Rupalionio ir kt. reformacijos veikėjų poleminių antikatalikiškų raštų¹⁰. Šiose knygoje dar nėra Veinreicho vardo, o pirmosiose knygoje, kuriose jo vardas pasirodo, deja, nėra datos. Spėjama, kad jas Veinreichas atspausdino 1524 m. pabaigoje, kai galutinai nutraukė ryšius su Gdanku ir persikėlė į Karaliaučių. Vienoje iš tų oktavos formato knygučių „Tėve mūsų su komentarais“¹¹ spaustuvinininkas pateikia raižinį, vaizduojantį du vyrus, laikančius ant savo pečių pagalį, ant kurio pakabinta didelė vynuogių kekė. Tai H. Veinreicho spaudos ženklas. Tame pačiame puslapyje — primityvus ketureilis posmas:

Karaliaučiuje atspausdintas esu,
Hanso Veinreicho dideliu triūsu,
Senamiestyje prie rūmų laiptų
Tegul manęs paieško, kas pirkti mane pageidautų¹².

Panašūs posmai įdėti ir kituose pirmuosiuose H. Veinreicho leidiniuose. P. Svenkė abejoja, ar galėjo šiame Karaliaučiaus senamiėsčio namelyje, prisiglaudusiame prie monumentalų laiptų, vedančių iš turgaus aikštės į ordino magistro pilį, įsikurti spaustuvė. Greičiausiai čia buvo vien knygu parduotuvė, o pati spaustuvė buvo Karaliaučiaus priemiestyje — Lebenichte, kur gyveno ir pats H. Veinreichas¹³.

Veinreicho leidiniams būdingas oktavos formatas. Spausdino jis savo leidinius įvairiais šriftais: daugiausia švabachu ir gotiškąja fraktūra, antraštėms ir kitoms iš teksto išskirtinoms vietoms panaudodavo antikvą, lotyniškus tekstus spausdindavo humanistiniu kursyvu. Turėjo jis savo spaustuvėje ir tam tikrų graikų ir hebrajų šriftų atsargų, kurias panaudodavo, spausdindamas teologinius veikalus. Veinreicho spaudiniai neretai papuošiami medžio raižiniais, antraštiniai puslapiai — renesanso stiliaus įrėminimais, tekstas — inicialais, vinjetėmis. Tačiau apskritai Veinreicho spaudiniai savo redakciniu bei poligrafiniu apipavidalinimu turi nemaža primityvumo ir archaiškumo. Jo spaudiniai daugiau panašūs į inkunabulus, negu į tuometinės spaudos kūrinius. Nevisiškai suformuotas antraštinis puslapis (pvz., knygutės „Giesmė S. Ambraziejiaus“), nesužymėtos paginacijos, panaudojami kustodai, viename teksto puslapyje nesistemiškai neskoningai panaudojami įvairių dydžių, garnitūrų bei tipų šriftai — visa tai liudija, kad Veinreicho leidinių redakcinė technika buvo gana žema¹⁴

¹⁰ Iš viso, be jau mūsų nurodyto Polenco „Kalėdų pamokslas“, turime žinių dar apie šešis 1524 m. leidinius.

¹¹ Das Vaterunser ausgelegt durch Mathiam Bynwalth, Prediger zu Gdansk.

¹² Czu Königsberg hatt gedruckt mich

Hans Weynreich gar fleyssiglich

Bei der Schlosstreppen der Aldestad

Da such mich wer lust czu kauffen hat.

¹³ Schwenske P. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg, S. 16.

¹⁴ Žr. Galaunė P. Mažvydo knygu meniškoji pusė.— Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 291—296.

Nors H. Veinreichas ir stengėsi pakelti savo spaustuvės lygį, įvedė įvairių techniškių naujovių ir pan., jo spaustuvė dėl apyvartos lėšų trūkumo niekad nebuvo pilnutinai aprūpinta reikalingomis medžiagomis ir šriftais ir nepajėgdavo priimti sudėtingesnių užsakymų.

Svarbus įvykis Karaliaučiaus spaudos vystymesi buvo universiteto įkūrimas (1544 m.). Šio universiteto uždavinys buvo propaguoti reformacijos idėjas vietinių gyventojų lietuvių ir prūsų tarpe. Vykdamas tuos uždavinius, kunigaikščio Albrechto įsakymu universiteto mokslininkai vertė katekizmus į senprūsių ir lietuvių kalbas. Jie buvo spausdinami iš tam tikslui specialiai išskirtų lėšų H. Veinreicho spaustuvėje. Tuo metu, 1547 m., ir buvo išspausdintas M. Mažvydo „Katekizmas“—„Catechismus Prasty Szadei..“— pirmoji knyga lietuvių kalba, pirmasis lietuvių raštijos paminklas.

Prieš tai, 1545 m., H. Veinreichas išleido du Katekizmo leidimus senprūsių kalba („Catechismus in preussnischer Sprach und dagegen das deüdsche“). Antras leidimas buvo ištaisytas („gecorrigit“).

Nuo 1546 m. birželio mėn. dalis Veinreicho leidinių atžymėta baigiamąja pastaba: „In Academia Regii Montis excudebat Johannes Weinreich“ (Karaliaučiaus Akademijoje išleido Johanas Veinreichas“). Tačiau dokumentaliai nenustatyta, ar buvo Veinreichas universiteto spaustuvinininku¹⁵. Bendradarbiavimas su universitetu nepataisė spaustuvinininko padėties. Jo šriftai buvo visiškai susidėvėję ir, be to, neatitiko to meto pasikeitusio skonio. Norėdamas kaip nors surasti išeitį ir padaryti savo leidinius patrauklesnius, jis į fraktūrą išspausdintą tekstą pradėjo daryti intarpų lotynų raidėmis. Tačiau tai tik margino jo knygas ir ardė jų stilių.

Visiškai aišku, kad universitetą tokie leidi iai negalėjo patenkinti, ir šis ieškojo būdų įrengti naują, gerai aprūpintą šriftais spaustuvę. 1547 m. Karaliaučiuje pas savo žentą viešėjo žinomas Vitenbergo spaustuvinininkas Hansas Liuftas (Luft, Lufft), ir Karaliaučiaus universitetas sudarė su juo sutartį dėl jo spaustuvės filialo įkūrimo Karaliaučiuje. Tačiau veikti ši spaustuvė pradėjo tik nuo 1549 m. Vadovavo jai pradžioje pats Liuftas. 1549 m. gegužės mėn. 29 d. privilegija pripažino Liuftui teisę spausdinti viską, ką universitetas „naujai paruošdavo“. Tokiu būdu H. Veinreichas buvo nustumtas į šalį. 1549 m. jis išspausdino dar vieną darbą, po to trejus metus apie jį nieko nebuvo žinoma. Tikslai 1552—1553 metais jis atspausdino, palyginti su jo spaustuvės pajėgumu, gana stambių poleminių veikalų. Spausdino jis juos visiškai amortizuotais šriftais. Stengdamasis kaip nors papuošti šiuos leidinius, jis aprūpina juos medžio raižiniais, mažesniais ar stambesniais inicialais. Tačiau jie buvo atlikti gana primityviai ir visiškai nepagražino knygų. Neturėdamas savo šriftų, H. Veinreichas mėgina jų skolintis iš savo konkurento Liufto¹⁶.

Galų gale H. Veinreichas buvo priverstas visai nutraukti savo darbą Karaliaučiuje ir išvykti į Gdanską, ten, kur jis pradėjo savo spaustuvi-

¹⁵ Zr. Schwenke P. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdrucks in Königsberg, S. 21.

¹⁶ Zr. ten pat, S. 22.

ninko veiklą. Čia jis 1555 m. išspausdino vieną leidinį, sudarantį labai primityvų, archaišką įspūdį. Pavyzdžiui, šiame leidinyje panaudojama Vakarų Europoje tuo metu jau visiškai išėjusios iš apyvartos rubrikos. Tačiau ir Gdanske jis nesusilaukė pasisekimo ir grįžo vėl į Karaliaučių. Čia jis mirė, tur būt, 1559 m. antroje pusėje, nes dar tų metų sausio 20 ir birželio 27 d. universitetas veda bylą „su senu spaustuvininku Veinreichu“, norėdamas išieškoti iš jo 200 markių, kurias kažkada buvo paskolinęs Veinreichui lotynų šriftams pagaminti, o viename 1560 m. rugpiūčio mėn. dokumente jo žmona jau vadinama našle (Witfrau).

Salia Veinreicho spaustuvės ir Liufto spaustuvės filialo, Karaliaučiuje XVI a. antrosios pusės pirmaisiais metais spausdino knygas ir čekas Aleksandras Augezdeckis¹⁷. Kai kurie šio klausimo tyrinėtojai laikė Augezdeckį Veinreicho mokiniumi¹⁸. Tai visiškai neteisinga. Augezdeckis buvo prityręs spaustuvininkas. Litomyslyje, Čekijoje, 1535—1544 m. jis turėjo savo spaustuvę.

Augezdeckis buvo priverstas išvykti iš savo tėvynės ryšium su kontr-reformacijos siautėjimu ir karaliaus Ferdinando Habsburgiečio įsaku, nukreiptu prieš Huso pasekėjus, vadinamuosius husitus. Jie turėjo išsižadėti savo pažiūrų arba išvykti iš savo krašto. Augezdeckis priklausė prie tų husitų, kurie pasirinko pastarąjį kelią. Dalis jų, o tame tarpe ir Augezdeckis, išvyko į Rytprūsius. Čia kunigaikštis Albrechtas nutarė panaudoti jį reformacijos idėjoms propaguoti per spaudą — leidžiant knygas lenkų kalba. Pirmoji knyga, kurią 1549 m. atspausdino Augezdeckis Karaliaučiuje, buvo didžiojo lenkų humanisto Mikalojaus Rėjo „Pirklys“¹⁹. Daugiausia jis spausdino Karaliaučiaus lenkų pamokslininko J. Sekliuciano teologinius veikalus. 1556 ar 1557 m. Augezdeckis išvyko iš Karaliaučiaus ir tęsė leidėjo ir spaustuvininko darbą Lenkijoje ir Čekijoje iki savo mirties, 1577 m. Neaišku, ar Augezdeckis Karaliaučiuje turėjo savarankišką spaustuvę, taip pat ir tai, kokie buvo jo santykiai su veikiančiomis tada Veinreicho ir Liufto spaustuvėmis. Pažymėtina, kad Augezdeckio sūnus Kiprijonas, taip pat mokytas spaustuvininkas, nuo 1549 m. vadovavo Liufto spaustuvei Karaliaučiuje²⁰. Tas leidžia spėti ir jo tėvą turėjus artimų ryšių su šia spaustuve. Antra vertus, Augezdeckis savo spaudiniams panaudodavo kai kurią medžiagą, perimtą iš Veinreicho spaustuvės. Antai savo leidinių apdaroms jis pavartodavo neišparduotas Veinreicho leidinių atsargas. Tuo metu specialaus spaustuvės kartono nebuvo, ir knygų apdaroms naudodavo spaustuvėje esamą makulatūrą (senas knygas, neišparduotas arba sugadintus leidimus ir t. t.). Dėl to ne visada makulatūrai skirti leidiniai būdavo sunaikinami, bet neretai ir išsaugomi. Tuo

¹⁷ Kituose šaltiniuose — Aujezdecky, Oujezdesky, Aviczdecki, Alexander Böhm.

¹⁸ Zr. Abramavičius V. Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės.— Senoji lietuviška knyga, p. 323.

¹⁹ Zr. Birkenmajer A. Augezdecky.— Polski słownik biograficzny. T. 1. Kraków, 1935, s. 179.

²⁰ Zr. (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 5; A. Birkenmajer. Augezdecky.— Polski słownik biograficzny. T. 1, s. 179.

būdu išliko nemažai pergamentinių rankraštinų knygų, inkunabulų ir kitų unikalinių leidinių. Tokio likimo susilaukė, pavyzdžiui, ir paskutinis Veinreicho lietuviškas leidinys, išėjęs 1549 m. balandžio 20 d. antrašte „Giesmė S. Ambraziejaus“. Vienintelis žinomas šios jau XVI a. išnykusios ir užmirštos knygutės egzempliorius atsitiktinai buvo surastas 1897 m. Dr. Z. Celichovskio Kurniko (netoli Poznanės) bibliotekoje, Karaliaučiuje 1556 m. išleistos J. Sekliuciano postilės įrišime²¹.

Tai, kad Augezdeckis panaudodavo Veinreicho spaudinių atsargas savo spaudiniams įrišti, įgalina spėti, kad abu spaustuvininkai dirbo vienoje spaustuvėje. Šiuo metu mūsų knygų saugyklose užsiliko nedaug to meto Karaliaučiaus spaustuvininkų darbų ir todėl sunku palyginti jų poligrafines savybes. Tačiau jau ir iš tos negausios medžiagos, kuri yra mūsų dispozicijoje, matyti tam tikri bendradarbiavimo ryšiai tarp trijų pirmųjų Karaliaučiaus spaustuvininkų. Iš viso, kas aukščiau pasakyta, galima padaryti hipotetinę išvadą, kad Karaliaučiuje XVI a. viduryje veikė ne trys savarankiškos spaustuvės — Veinreicho, Augezdeckio ir Liufto, — bet viena kunigaikščio globojama spaustuvė, kurioje įvairiomis sąlygomis ir teisėmis veikė įvairiu laiku trys minėti Karaliaučiaus spaudos pradininkai.

1553 m. išvykus iš Karaliaučiaus Veinreichui, Prūsijos kunigaikštis pakvietė dar vieną spaudos specialistą, Johaną Daubmaną, kilusį iš Torgau miesto Saksonijoje ir nuo 1545 m. dirbusį spaudos darbą Niurnberge. Jau 1554 m. pasirodė Karaliaučiuje pirmieji jo kaip spaustuvininko pasirašyti leidiniai. 1558 m. jo spaustuvei buvo pripažintas akademinės spaustuvės vardas. Tam tikromis sąlygomis Daubmanas buvo įpareigotas nemokamai spausdinti universiteto profesorių veikalus²². Anksčiau šį darbą atlikdavo Liuftas. 1564 m. buvo patvirtinta privilegija, kuri suteikė jam monopolinę teisę spausdinti Prūsijos hercogystėje knygas ir numatė eilę baudžiamųjų priemonių prieš tuos, kurie pamėgintų spausdinti čia knygas vokiečių, lotynų ir lenkų kalbomis. Tačiau, nežiūrint šio draudimo, Daubmanui teko ne kartą kreiptis į valdžios organus su nusiskundimais dėl vadinamųjų „užkampinių“ spaustuvininkų (Winkeldrucker), kurie be valdžios leidimo slaptai įkurdavo Karaliaučiuje savo spaustuves, spausdindavo čia ir platindavo knygas²³.

Daubmanas išvystė savo spaustuvės darbą plačiu mastu. Jo spaustuvė buvo gerai įrengta, gerai aprūpinta šriftais ir kitu tipografiniu inventoriu. Viename rašte 1568 m. jis pareiškė, kad jo spaustuvė „yra tobulai įrengta, ir dėl jos neturėtų gėdos karalius arba kunigaikštis“. Jis nepasitenkindavo vien Karaliaučiaus knygų rinka ir mėgino savo darbą išplėsti net už Prūsijos ribų. Ypač mums svarbu, kad 1557 m. jis su knygų kroviniu buvo atvykęs į Vilnių jas čia pardavinėti²⁴. Jo leidžiamų knygų repertua-

²¹ Zr. Celichowski Z. M. Mossuida Waitkuna przekład litewski pieśni „Te Deum laudamus“ z r. 1549. Poznań, 1897, s. 21.

²² Zr. (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 6.

²³ Zr. ten pat, S. 6—7.

²⁴ Zr. Lietuviškoji enciklopedija (Daubmann). T. 6, K., 1937, p. 75.

ras buvo gana turtingas. Jis leisdavo knygas ne vien aukščiau nurodytomis kalbomis (vokiečių, lotynų ir lenkų), bet ir graikų, senprūsių ir, kas mums ypač įdomu, lietuvių kalba. Šių leidinių tarpe 1561 m. jo išspausdintas Abelio Vilio prūsiškas „Enchiridionas“ („Enchiridion. Der kleine Catechismus Doctor Martin Luthers Teutsch und Prussisch. .“), 1559 m. M. Mažvydo „Forma Chrikstima“ ir 1566 bei 1570 m. to paties autoriaus „Gesmes Chriksczoniskas. .“ Savo turiniu jo spaustuvės produkcija žymia dalimi yra reformatų teologinė literatūra, tačiau šalia jos, jis išleido visą eilę svarbių mokslinių veikalų. Vieną iš jų — Prūsijos metraščių ištraukų rinkinį („Chronica. Kurtzer Auszug der Preussischen Chroniken“) — jis netgi pats yra paruošęs. Daubmano leidiniai pasižymi ir savo rūpestingu apipavidalinimu, aiškiais ir švariais šriftais, skoningu ornamentu. Juose nėra jau to archaiškumo ir primityvumo, kuris būdingas jo pirmtako Veinreicho spaudiniams.

Johanas Daubmanas mirė 1573 m. Paveldėtoju tapo jo sūnus Bonitacas²⁵, kuris pramoko spaustuvinininko amato tėvo spaustuvėje. Tačiau jis tvarkė šią spaustuvę vos dvejus metus. Iš jo veiklos mes žinome tik tai tiek, kad jis neteisėtai kėlė knygų kainas, ir dėl to netgi valdžios organai turėjo įsikišti — 1574 m. Bonifacas Daubmanas buvo įspėtas, kad jeigu jis ir ateiityje „peržengtų nustatytą tarifą, delstų, leidžiant reikalingus spaudinius. be to, spausdintų knygas, kurių turinys nusižengtų prūsų doktrinos pagrindams arba neturėtų Sambijos vyskupo leidimo (Imprimatur), pagaliau jei spaudos darbų kiekis viršytų spaustuvės pajėgumus“, valdžios organai „palieka sau teisę suteikti privilegiją dar vienai arba kelioms spaustuvėms“²⁶. Šis dokumentas rodo valdžios organų nepasitikėjimą Bonifacu Daubmanu, kuris, tur būt, neturėjo tėvo sugebėjimų ir nemokėjo tinkamai organizuoti spaustuvės darbo. Netrukus vadovavimą spaustuvei perėmė Johano Daubmano žentas Georgas Osterbergeris. Turėdamas ryšių kunigaikščio kanceliarijos ir Sambijos vyskupo artimųjų sluoksniuose (jis buvo Sambijos konsistorijos notaras), įsigijęs savo uošvio spaustuvėje šio darbo įgūdžių, jis per trumpą laiką sugebėjo pakelti visą šios spaustuvės darbo lygį ir užtikrinti jai monopolinę padėtį. Tik Osterbergeris, o jam mirus — jo paveldėtojai turėjo išimtinę teisę spausdinti knygas. Tačiau jie turėjo spausdinti jas „taisyklingai, švariai ir ant švaraus popieriaus, pardavinėti pagal nustatytą tarifą, be to, laikyti spaustuvę paruoštą, tvarkingą ir ap rūpintą“. Prie spaustuvės jis buvo įpareigotas laikyti knygrišį²⁷. Be spaustuvės ir knygrišyklos, Osterbergeris turėjo knygyną ir popieriaus malūną. Pagal 1585 m. išleistą valdžios potvarkį, visi skudurai Prūsijos hercogystėje turėjo būti perduodami šiam malūnui ir jokia būdu neišvežami iš krašto. Dar prieš tai, 1577 m. Osterbergeriui pasisekė apsirūpinti karaliaus Stepono Batoro privilegija, pagal kurią visi Osterbergerio spaustuvės atspausdinti leidiniai lotynų, lenkų ir vokiečių kalbomis negalėjo būti

²⁵ Zr. P i s a n s k i G. Ch. Entwurf einer preussischen Literaturgeschichte, S. 217

²⁶ (M e c k e l b u r g A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 8.

²⁷ Zr. ten pat.

kitų spaustuvininkų perspausdinami Žečpospolitos teritorijoje. Šią privilegiją 1590 m. patvirtino taip pat ir karalius Zigmantas Vaza²⁸. Spaustuvei palankiomis sąlygomis atnaujino savo sutartį su ja Karaliaučiaus universitetas.

Osterbergeris rūpinosi ir savo spaudinių kokybe, jis aprūpino spaustuve naujais aiškiais šriftais, jo didelius spaudos meno sugebėjimus ryškiausiai įrodė tokie leidiniai, kaip Vilento „Enchiridionas“ arba Bretkūno „Postilė“²⁹. Tuo būdu Osterbergerio spaustuvė išleido ne vien dvigubai daugiau leidinių už du savo pirmtakus — Veinreichą ir Daubmaną,— bet pralenkė juos ir poligrafijos meno srityje. Veinreicho ir Daubmano spaustuvėms būdingas, palyginus su didžiosiomis Vakarų Europos spaustuvėmis, Prūsijos užkampio provincialumas, o Osterbergerio leidiniai savo išoriniu apipavidalinimu prilygsta solidiems Niurnbergo ar Bazelio leidyklų spaudiniams.

Didelį vaidmenį suvaidino Osterbergeris ir lietuviškos knygos istorijoje, išleisdamas dvigubai daugiau leidinių (žinoma 10 jo lietuviškų spaudinių), negu jo du pirmtakai. Įnešė jis savo indėlį taip pat ir į kitų kaimyninių tautų knygos istoriją. Antai 1586 m. jis išspausdino lietuviškąjį „Katekizmą“, o kiek vėliau ir dar dvi knygas latvių kalba. Jis aprūpindavo savo leidiniais Rygos knygyninkus, nes pirmoji Mikalojaus Molino (Molyn) spaustuvė įsikūrė Rygoje tik 1588 m.

1602 m., mirus Osterbergeriui, išaugusią įmonę perėmė jo paveldėtojai, kurių tarpe minimas ir Bonifacijus Daubmanas, taip pat Georgas Neike (Neycke)³⁰ ir Johanas Fabricijus, Osterbergerio žentas³¹. Pastarasis svarbus mums kaip L. Zengštoko „Giesmių“ leidėjas (1612). Tuo metu buvo gyva ir Osterbergerio našlė, ir spaustuvininkai leidimo duomenyse antraštiniame puslapyje nurodo šitaip: „Spausdinta Prūsijos Karaliaučiuje pas Georgo Osterbergerio našlę“, o spaudinio pabaigoje kolofone: „Spausdinta pas Georgą Neycke“. Neretai pažymima ir taip: „Excusa typis Osterbergianis per Joan. Fabrisium“ (išleista Johano Fabricijaus Osterbergerio spaudmenimis³². Osterbergerio įmonės paveldėtojai dangstėsi spaustuvininko Osterbergerio visuotinai pripažintu autoritetu. Tačiau meninio knygų apipavidalinimo lygis, palyginus su Osterbergeriu, akivaizdžiai nusmuko. Fabricijaus ir kitų jo talkininkų spaudiniai nepasižymi rūpestingu ir švairiu atlikimu, knygos puošmenų originalumu. Jie dažniausiai naudojami dar Osterbergerio laikų šriftais, matricomis ir lentomis. Paskutinis Osterbergerio paveldėtojas Johanas Fabricijus mirė 1623 m. kovo 28 d.³³, ir spaustuvė su jos pasenusiais ir sudėvėtais įrengimais buvo perduota bandymui atvykusiam iš Hamburgo knygyninkui Lorencui Zegebadui (Segebad). Šriftus ir kitą medžiagą jis nusipirko iš Osterbergerio paveldėtojų.

²⁸ Žr. (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 8.

²⁹ Žr. Abramavičius V. Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės.— Senoji lietuviška knyga, p. 325.

³⁰ Neteisingai kai kurių autorių vadinamas Reycke.

³¹ Žr. Pisanski G. Ch. Entwurf einer preussischen Literärgeschichte, S. 282.

³² Žr. (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 9.

³³ Žr. ten pat.

Praėjus bandomajam laikotarpiui, Prūsijos kunigaikštis pardavė už 1700 prūsų markių Zegebadui ir spaustuvės pastatą. Be to, kunigaikštis 1626 m. patvirtino jam senas privilegijas³⁴. Dar prieš tai, 1624 m., sudarė su Zegebadu sutartį ir universitetas. 1637 m. patvirtino Zegebadui senas Osterbergio privilegijas ir Lenkijos karalius Vladislovas Ketvirtasis, tačiau su sąlyga, kad jis spausdintų ne vien protestantų, bet ir katalikų knygas lenkų, vokiečių ir lotynų kalbomis. Viena pirmųjų Zegebado išspausdintų knygų buvo „Psalteras Dowido ing Lietuwiszckas szodzius pirmiausei ischgulditas per K. Jona Bretkuna... Bet dabbar... Per K. Jona Rhesa. atnaujintas“ (1625). Be spaustuvės, Zegebadas turėjo knygrišyklą ir knygyną. Zegebadas, atrodo, nesuprato savo kaip spaustuvinininko darbo kultūrinės reikšmės, jis vaikėsi pelno, neteisėtai keldamas savo leidinių kainas, nesilaikydamas sutarčių sąlygų, nesistengdamas pagerinti savo spaustuvės darbo. Dėl to jis turėjo susidūrimų su universiteto rektoratu, kuris 1638 m. įskundė jį kunigaikščiui, apkaltindamas Zegebada dėl visiško spaustuvės pakrikimo ir prašydamas valdovą, kad tuo atveju, jeigu spaustuvinininkas artimiausiu laiku nepašalins „defectus typographiae“, spaustuvė būtų perduota kitam, tinkamesniam spaustuvinininkui arba miestė būtų suorganizuota dar viena spaustuvė. Kunigaikštis, būdamas tos nuomonės, kad kurti antrą spaustuvę yra netikslinga ir nereikalinga, nustatė Zegebadui trijų mėnesių terminą pašalinti trūkumams spaustuvės darbe, užsakyti naujiems šriftams ir t. t.³⁵ Tačiau Zegebadas nespėjo atlikti visų šių darbų, jis mirė 1638 m. rugpiūčio 22 d.

Nesitikėdamas, kad Zegebado paveldėtojai sugebėtų sutvarkyti pakrikusios spaustuvės reikalus, kunigaikštis iškvietė į Karaliaučių iš Rostoko prityrusį ir apsišvietusį spaustuvinininką Johaną Roisnerį (Reusner), kurio leidyklai buvo lemta suvaidinti nemažą vaidmenį ir lietuviškos knygos istorijoje. Atvykęs 1639 m. į Karaliaučių, jis 1640 m. spalio 5 d. buvo aprūpintas kunigaikščio elektoriaus privilegija. Pastaroji užtikrino jam monopolinę padėtį visoje hercogystėje. Zegebado našlė jėga buvo priversta palikti spaustuvės patalpas. Prasidėjo bylinėjimasis tarp jos ir Roisnerio, bet vėliau buvo pasiektas kompromisas. Roisnerio spaustuvei, kuri gavo kunigaikščio rūmų ir akademinės spaustuvės vardą, buvo pripažinta išimtinė teisė leisti vadovėlius, teologinę literatūrą, oficialius leidinius, laikraščius. Zegebado našlės spaustuvė turėjo pasitenkinti tik teise spausdinti eilėraščius, disputų medžiagą, prakalbas ir pan. Karalius Vladislovas IV, į kurį kreipėsi nepatenkinta Zegebado našlė, išsprendė šį ginčą taip, kad Roisneriui buvo pripažinta teisė spausdinti protestantiškas knygas, o Zegebado paveldėtojams — katalikų³⁶. Zegebado leidykla vegetavo dar ilgus metus, kurį laiką ją tvarkė vedęs Zegebado našlę spaustuvinininkas Pašenas Menzė (Paschen Mense), o kiek vėliau Zegebado sūnus Jozua Zegebadas (iki 1673 m.). Iš jo spaustuvę nupirko „gražbylystės“ profesorius Jokūbas

³⁴ Zr. (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 9—10.

³⁵ Zr. ten pat, S. 11—12.

³⁶ Zr. ten pat, S. 15.

Reichas; po šio mirties (1690 m.) ji perėjo knygrišio Johano Zigismundo Langės (jį seniau Roisneris buvo įskundęs už nelegalų vadovėlių leidimą) našlės nuosavybėn³⁷. Tačiau buvusi Zegebado spaustuvė nesuvaldino kokio nors vaidmens knygos, o ypač lietuviškos knygos, vystymesi.

Atsirasdavo sporadiškai viena kita spaustuvėlė ir Rytprūsių provincijos miestuose. Vystantis kapitalizmui ir augant gyventojų kultūriniam poreikiams, negalima buvo monopolizuoti spaudos vienoje leidykloje, kaip tai buvo XVI a. Tačiau Roisnerio spaustuvei kitų Rytprūsių spaustuvių tarpe, be abejo, priklausė pirmaujanti vieta. Darė ji ir kai kurių pastangų pakelti spaudos techninį ir meninį lygį, tačiau šios stambiausios Rytprūsiose spaustuvės darbą sunku pavadinti pavyzdingu. Tai rodo nuolatiniai universiteto nusiskundimai, ypač dėl šriftų trūkumo, taip pat dėl neteisėto knygų kainų kėlimo³⁸. Didžiausias šios spaustuvės nuopelnas lietuvių mokslui yra Danieliaus Kleino „Grammatica litvanica“ išleidimas (1653 m.). Mirus Johanui Roisneriui, 1666 m. jo spaustuvę ir knygyną perėmė jo sūnus Fridrichas (Pridrikis), kuris „isspaude savo issirādimaiss“ D. Kleino giesmyną „Naujos giesmių knygos“ (1666 m.). Tačiau jam nelemta buvo ilgai vadovauti spaustuvei — 1678 m. jis mirė, ir spaustuvę valdyti ėmė jo našlė Kotryna. Nuo to laiko knygose nurodoma, kad jos yra „iszpaustos per Pridrikio Reusnerio paliktą Naszlę“, arba „nug Patamku Reuzneraus“. Šių Roisnerio palikuonių nuosavybėje spaustuvė išbuvo iki 1742 m. gruodžio 22 d., kai mirė Johanas Fridrichas Roisneris.

Kiekvienas šių spaustuvininkų įnešė didesnę ar mažesnę indėlį į lietuviškos knygos istoriją.

Vilniaus Valstyb. universitetas
Biblioteki inkystės katedra

Įteikta
1961 m. kovo mėn

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Abramavičius V. Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės.— Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 321—338.
- Arnoldt D. H. Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universit. Bd. 2. Königsberg, 1746.
- Birkenmajer A. Augesdecky.— Polski słownik biograficzny. T. 1, Kraków, 1935.
- Celichowski Z. M. Mossuida Waitkuna przekład litewski pieśni „Te Deum laudamus“ z r. 1549. Poznań, 1897.
- Galaunė P. Mažvydo knygų meniškioji pusė.— Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 291—296.
- Lietuviškoji Enciklopedija (Daubmann). T. 6, K., 1937, p. 75.
- Lohmeyer K. Geschichte des Buchdrucks und des Buchhandels im Herzogtum Preussen.— Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels. Bd. 18, 1896.
- (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg. Königsberg, 1840.
- Pisanski G. Ch. Entwurf einer preussischen Literärsgeschichte. Königsberg, 1886.

³⁷ Zr. Pisanski G. Ch. Entwurf einer preussischen Literärsgeschichte, S. 283.

³⁸ Zr. (Meckelburg A.). Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg, S. 18.

- Schwenke P. Zur altpreussischen Buchdruckergeschichte.— Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, Bd. 8, 1895.
- Schwenke P. Hans Weinreich und die Anfänge des Buchdruckes in Königsberg.— Altpreussische Monatsschrift, Bd. 33, 1896.
- Tschakert P. Urkundenbuch zur Reformationgeschichte des Herzogtums Preussen, Bd. 1—3, Königsberg, 1890.
-

КЕНИГСБЕРГСКИЙ ПЕРВОПЕЧАТНИК ГАНС ВЕЙНРЕЙХ И ПЕРВЫЕ ПРОДОЛЖАТЕЛИ ЕГО ДЕЛА (XVI—XVII ВВ.)

Л. ВЛАДИМИРОВ

Резюме

Задачей данной статьи является ознакомление советского читателя с зарождением книгопечатания в Кенигсберге и с его дальнейшим развитием в XVI—XVII веках, а также с вкладом кенигсбергских типографов в историю литовской книги.

Зарождение книгопечатания в Восточной Пруссии связано с распространением реформации. Печать была нужна для апологетики принципов реформации и для полемики с католической церковью.

Первая типография в Кенигсберге была основана по инициативе Христиана Гаттенгофена, секретаря Орденского магистра, в 1523 г. В качестве специалиста-печатника был приглашен из Гданска Ганс Вейнрейх. Первая известная опечатанная в Кенигсберге книга — «Рождественская проповедь» епископа Полентца («Weihnachtspredigt»). В 1547 г. Вейнрейх издает первую печатную книгу на литовском языке — «Катехизис» М. Мажвидаса («Katechismusa Prasty Szadei»). В этом его большая заслуга перед литовской культурой.

С 1549 г. в Кенигсберге временно обосновывается известный печатник Ганс Люфт из Виттенберга, а в начале второй половины XVI в. сюда приезжает также и чех Александр Аугездецкий, покинувший свою родину в связи с преследованиями «чешских братьев», к которым он принадлежал. Аугездецкий печатает преимущественно книги на польском языке. После возвращения Люфта в Виттенберг типографией заведует его сын Киприан.

Однако, исследования дают основания предполагать, что в Кенигсберге в середине XVI в. действовали не три отдельных книгопечатни — Вейнрейха, Люфта и Аугездецкого, а одна, состоявшая под покровительством герцога, в которой в разное время и на разных условиях работали все три названных выше кенигсбергских первопечатника.

В 1553 г. Вейнрейх покидает Кенигсберг, и герцог приглашает искусного типографа Иоганна Даубмана из Нюрнберга. Даубман печатает книги на греческом, латинском, немецком, польском, а также на древнепрусском и литовском языках. После смерти Даубмана в 1573 г. его

преемником становится его сын Бонифац, а затем зять Георг Остербергер, который поставил дело книгопечатания на должную высоту.

Остербергер напечатал 10 книг на литовском языке, он известен также как первопечатник латышских книг («Катехизис» и др.).

После смерти Остербергера (1602 г.) в Кенигсберге работают печатники Георг Нейке и Иоганн Фабрициус. Последний известен как издатель «Песен» Л. Зенгштока. В 1623 г. типография переходит в руки Лоренца Зегебада, который издал 2 литовские книги. При нем типография опять пришла в упадок. В 1639 г. из Ростока прибыл опытный печатник Иоганн Рейснер, получивший привилегию на печатание всех протестантских книг. Он издает «Литовскую грамматику» («Gramatica litvanica») Д. Клейна, а его сын Фридрих печатает «Новые книги песен» («Naujos giesmių knygos») Д. Клейна.

В руках потомков Рейснера типография оставалась до 1742 г., т. е. до смерти последнего из них — Иоганна Фридриха Рейснера.

Каждый из выше указанных печатников сделал свой больший или меньший вклад в историю литовской книги.
